

Lozan Antlaşmasının Mali Açıdan Sonuçları ve Önemi

Levent ÖZKARDEŞ*

İçinde bulunduğumuz dönem, 24 Temmuz 1924 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasının da yıldönümünü kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bazı unsurları ertelenmiş olsa da iktisadi bağımsızlığını, Lozan Antlaşması ile uluslararası camiada kanıtlamıştır. Türkiye'ye iktisadi bağımsızlık getiren bu antlaşmanın mali hükümlerinin sonuçlarının ele alınmasından önce; mali yönden Lozan Antlaşmasına gelinmesinin temelleri ile birlikte Antlaşma hükümlerini tekrar etmekte fayda bulunmaktadır.

Kapitülasyonların Kaldırılması: Bilindiği üzere, kısaca, bir ülkenin vatandaşlarının zararına olacak şekilde yabancılara verilen adli, ticari ve idari ayrıcalıklar olarak adlandırılmakta olan kapitülasyonlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsız bir mali ve hatta adli politika uygulamasını engelleyerek, ülkenin iktisadi gelişmesini önleyen en önemli etmenlerin başında gelmiş, İmparatorluğun yıkılmasında önemli rol oynamıştır. Lozan görüşmeleri sırasında verilen sinir savaşları ve büyük uğraşlar sonucunda, Antlaşma'nın I. Bölümü 28'inci maddesi ile kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Böylece; Lozan Antlaşması ile kapitülasyon yükü ülkenin omuzlarından atılarak, tam bağımsızlığın olmazsa olmazı olan iktisadi bağımsızlığını uluslararası camiada kanıtlamıştır.

* Gümrük ve Ticaret Başmüfettişi

Düyunu Umumiye'nin Ortadan Kaldırılması: Osmanlı İmparatorluğu, ilk dış borçlanmasını, Kırım Savaşı sırasında, savaş maliyetlerini karşılamak için gerçekleştirmiş; bundan sonra borçlanmayı neredeyse alışkanlık haline getirerek yaşadığı her ekonomik sıkıntıda dış borç almaya başlamış; böylece 1874 yılına kadar 15 ayrı dış borçlanma yapmıştır. Bu dönem içinde 239 milyon lira borçlanıldığı halde, hükümetin eline yalnızca 127 milyon lira geçmiş; alınan borçların verimli kullanılmaması sonucu, kısa sürede, değil borçlar, faizleri bile ödenemez hale gelmiştir. Nitekim 1874 yılında devlet mali iflasın eşiğine gelmiş ve bir kararname çıkarılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun vadesi gelen borç taksitinin ancak yarısını ödeyeceğini açıklamış, ancak bu söz de yerine getirilememiştir. Hiçbir borç ödemesini yapamayan Osmanlı İmparatorluğu, sonunda alacaklılarla anlaşma yoluna gitmiş; 1879'da damga, alkollü içki, balık avı, tuz ve tütünden alınan vergi gelirlerini 10 yıl boyunca iç borçlar karşılığı olarak alacaklılara bırakmıştır. Ancak alacaklı Avrupa devletleri bunu yeterli bulmamış ve 1881 yılında damga, alkollü içki, balık avı, tuz, tütün ve ipekten alınan vergilerin tüm geliri iç ve dış borçlara ayrılmış; bu vergileri toplama ve alacaklılara ödeme görevi de yeni kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmiştir. Bu kurumun kurulması ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu kendi gelirini yönetemez hale gelmiş ve mali sıkıntılar nedeniyle dış borç almak zorunda kalmıştır. Söz konusu durumun ekonomik bağımsızlık ile bağdaşmadığı gayet açık bir durumdur.

Lozan Antlaşması'nın II. Bölümü I. Kesimi ile Düyun-u Umumiye ortadan kaldırılmış, Osmanlı borçlarının bölüşülmesi ve ödenmesi biçimi saptanmıştır. Buna göre; Osmanlı Devletinin dış borçları 1925 yılında Paris'te yapılan bir toplantı ile düzenlenmiştir. Düzenlemeye göre; Osmanlı Devletinin 1912 yılına kadar olan borçlarının % 62,23'ünü ve 1912 yılından sonraki borçlarının ise % 76,53'ünü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti üstlenmiştir. Borçların geri kalan kısmı ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması neticesinde kurulan 16 devlet arasında paylaştırılmıştır.

13 Haziran 1928 yılında yapılan bir anlaşma ile yıllık taksitler ve ödemenin yapılacağı para cinsleri karara bağlanmış olmakla birlikte, 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Krizi nedeniyle Türk Hükümetinin başvurusu üzerine 22 Nisan 1933 yılında Paris'te yapılan anlaşma ile yıllık ödenecek taksit miktarı düşürülerek borcun vadesi 50 yıla uzatılmış, borç miktarı ise 65 milyon ABD Doları olarak belirlenmiştir. Fakat, Türki-

ye Cumhuriyeti 25.05.1954 tarihinde erken ödeme yaparak, Osmanlı Borçlarından tamamen kurtulmuştur.

İmtiyaz Verilmiş Şirketlerin Durumu: Özellikle Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı dönemde, imtiyaz verilmiş şirketlerin durumu yabancılar ile Ankara arasında çok sayıda görüşmeye konu olmuş; bununla birlikte konu Lozan Anlaşması ile çözümlenememiştir. Lozan görüşmelerini yürüten Türk heyeti, görüşmelerin tekrar kesintiye uğramaması için Osmanlı İmparatorluğunun 1914 yılı öncesi verdiği imtiyazların kaldırılmasını, 1918 - 1922 yılları arası verilen imtiyazların ise TBMM onayına sunulmasını uygun görmüş; Cumhuriyetin ilan edilmesiyle bu sorun, yabancı şirketlerin millileştirilmesi ve yabancı sermayeye karşı çıkarılan yasalar yoluyla çözülmüştür.

Osmanlı'nın Yedi Tertip Kağıt Parası: Anlaşmanın II. Bölümünün II. Kesiminin 58 ve 62'nci maddeleri uyarınca, ekonomide mevcut bulunan Osmanlı'nın Düyunu Umumiye'ye ihraç ettirdiği 158.748.563 Lira değerindeki kağıt para tamamen karşılıksız hale gelmiş, dolayısıyla yeni kurulan Türk Devleti Osmanlı'dan kalan karşılığı bulunmayan paraları da üstlenmiştir.

Devamında; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, 30 Aralık 1925 tarihinde, 701 Sayılı "Mevcut Evrak-ı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdaline Dair Kanun" kabul edilmiş ve ilk Türk banknotlarının bastırılmasına karar verilmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kağıt parası; İngiliz Thomas De La Rue firması tarafından, filigranlı kağıtlara kabartma olarak eski yazı Türkçe ve Fransızca ile 1925'de basılmıştır.

Kabotaj Hakkı: Osmanlı Devleti, kapitülasyonlar ile Türk denizlerinde, yük ve yolcu taşıma hakkını Batılı devletlere vermişti. Ayrıca, deniz ulaştırmasının büyük bir bölümü ile önemli limanların işletilmesi de yabancıların elindeydi. Bu nedenle Türkler, kendi denizlerinde ticaret yapamaz hale gelmiş, deniz ulaşımı ve taşımasında tamamen yabancıların insiyatifine kalmış idi. İmzalanan Lozan Antlaşması'nın 9'uncu maddesi ile; kabotaj hakkı elde edilmiş, Türk denizleri ve iç sularında gemi işletme hakkı tamamen Türklere ait olmuştur.

Bununla birlikte, kabotaj hakkının tam olarak uygulanmaya konulması, 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye Sahillerinde Nakliyatı Bahriye (Kabotaj) ve Limanlarla Kara Suları Dahilinde İcrayı San'at ve Ticaret Hakkında Kanun, yani bilinen adı ile Kabotaj Kanunu, ile gerçekleşti. Bu Kanun ile Türk karasularında yolcu ve yük taşınması, kılavuzluk ve her hangi mahiyette olursa olsun tüm liman hizmetlerini yerine getirme hakkı sadece Türk bayrağı taşıyan gemi ve araçlara verildi. Böylece Türkiye'nin denizlerinde de tam bağımsızlığı sağlanmış oldu.

Gümrük Salma Hakkı: Gerek kapitülasyonlar kapsamı ticaret antlaşmaları gerekse Düyun-u Umumiye uygulamaları nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu bağımsız gümrük salma hakkına sahip değildi. Lozan Antlaşması'na ek olarak hazırlanan "Ticaret Mukavelesi Antlaşması" ile; yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 24.08.1929 tarihine kadar sözleşmeye taraf ülkeler olan Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'ya 1916 yılında Osmanlı döneminde belirlenen gümrük tarifesinin 12 katına yükseltelen oranları bazı mallarda 1916 tarifesinin 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları beş yıl değiştirmemeyi taahhüt etmiş, bu nedenle de beş yıl süre ile gümrük tarifeleri üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu antlaşma ile aynı zamanda, anılan dönem için belirli istisnalar dışında "yurda mal sokmaya ve yurttan mal çıkartmaya ilişkin yasakları kaldırma ve bunları yeniden koymama" yükümlülüğü altına girmiştir.

Bakıldığında, savaştan daha yeni çıkmış olan ülkenin ilk yıllarında, geleneksel birkaç tarım ürünü dışında yabancı ülkelere satacak malının bulunmadığı görülmektedir. Buna karşın şeker, gaz, bez gibi en zaruri tüketim mallarına kadar işlenmiş malların tamamına yakını yabancı ülkelere ithal edilmektedir. Bu ekonomik durumun, Lozan Antlaşması'nın dış ticarete ilişkin getirmiş olduğu düzenlemelerin 1929 yılına kadar dış

ticaretin kontrol altına alınmasına izin vermemesi ile birleşmesi sonucunda, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Türkiye'nin dış ticaretinde özellikle ithalat ağırlıklı olmak üzere hızlı bir artış gözlenmiştir. Nitekim, mevcut durum dış ticaret dengesinin 1929 yılına kadar her yıl elli milyon lira civarında açık verilmesi sonucunu doğurmuş, bir anlamda ithalat patlaması yaşanmıştır. Hatta, Antlaşma ile belirlenen dönemin sonu olan 1929 yılında bu açık 100 milyon lirayı aşmıştır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin Antlaşmanın getirdiği düzenlemelerden kaynaklanan maddi zararının en aza indirilmesi amacıyla; 1925 yılında çıkarılan 691 sayılı Kanun ile 1916 tarifesinin 5 katı olarak uygulanmakta olan gümrük resimleri, Lozan Ticaret Sözleşmesine taraf olmayan ülkeler için 1916 tarifesinin 8 katına çıkarılmıştır.

Diğer taraftan, dış ticaretin kısıtlamaya tabi bulunmayan Antlaşmaya taraf olmayan ülkelere yönlendirmesi amacıyla, Nisan 1927'de 1005 sayılı Yasa çıkarılarak, malın malla değiştirildiği, Türkiye'nin döviz vermek zorunda kalmayacağı geçici modus vivendi ticaret anlaşmaları yapılması yoluna gidilmiştir. Antlaşmaya taraf olmayan ülkelerin Türkiye ile modus vivendi anlaşması yapmalarını teşvik etmek için, Türkiye ile arasında modus vivendi anlaşması bulunmayan ülkelere yapılacak ithalatta 12 katsayısı uygulanan mallardaki gümrük vergisi, mevcut tarife değerinin 15 katına çıkarılmıştır. Bu politikalar sonucunda da 30 ülke ile kısa vadeli olmak üzere 30 ticaret anlaşması yapılmıştır.

Bununla birlikte, Polonya ve Avusturya gibi ülkelerle yapılan ikili ticaret sözleşmeleri ile Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'ne tek taraflı olarak tanınan kolaylıklar sonucunda, bu ülkelere yapılacak ithalatta da Lozan Ticaret Sözleşmesi hükümlerinin uygulanması kabul edilmiştir.

Tüm bu uğraşlara karşın, dönem ithalatının tamamına yakınının Lozan Ticaret Sözleşmesine taraf olan ülkeler ve ikili anlaşma veya modus vivendi imzalanmış ülkeler ile ABD ve Sovyetler Birliği'nden olması nedeniyle, 8 ve 15 katsayıları pek uygulama alanı bulamamıştır.

Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nın getirdiği düzenlemelerden kaynaklanan zararını engellemek için uyguladığı bir başka önlem; dönemin lüks tüketim mallarının miktarını azaltmak ile ülkede üretimine başlanan şeker ve dokuma sektörlerinin korunmasını sağlamak amacıyla, şeker,

petrol, çay, kahve, pirinç, baharat, sabun, mum, boş çuval, margarin, pamuklu ve yünlü dokumalar gibi kendisinin üretmeye başladığı mallar ve/veya lüks malların ithalatına 1922 ve 1925 yıllarında çıkarılan iki yasa ile tüketim vergisi konulmasıdır. Böylece, Lozan Antlaşması ile kazanılan hak olan bağımsız vergi salma hakkı kullanılarak, korumacı bir politika izlenebilmiştir.

Büyük Önder Atatürk'ün, *"Bir devlet ki, kendi tebaasına vazettiği bir vergiyi ecnebilere vazedemez, gümrük muamelatını, rüsumunu memleketin ve milletin ihtiyacına göre tanzim etmekten memnudur; böyle bir devlete bittabi müstakil denilemez."* sözü ile vurguladığı ekonomik bağımsızlığı sağlayan Lozan Antlaşması, günümüz çağdaş ve müreffeh Türkiye'si için temel taşı niteliğindedir.

Söz konusu antlaşmanın önemi, Atatürk'ün, Lozan Görüşmeleri sona erdiğinde Dolmabahçe Sarayı'nda kendisini ziyaret eden Hukuk Talebe Cemiyeti öğrencilerine söylediği; *"Lozan Barış Anlaşması'ndaki hükümleri öteki barış teklifleriyle daha fazla karşılaştırmanın yersiz olduğu düşüncesindeyim. Bu anlaşma, Türk Milleti'ne karşı yüz yıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Anlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir zafer eseridir!"* sözleri ile net bir şekilde ifade edilmiştir.

Kaynakça:

1. www.gazetevatan.com
2. Korkut BORATAV, Türkiye'de Devletçilik
3. Yahya S. TEZEL, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi
4. Nesrin YILDIRIM, Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları
5. Avni ZARAKOLU, Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi, Atatürk ve Ankara